

ТИПОЛОГИЯ НА ДВУЕЗИЧНИТЕ РАЗГОВОРНИЦИ ОТ ТРЕТАТА ЧЕТВЪРТ НА XIX ВЕК

Детелина Овчарова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

TYPOLOGY OF THE BILINGUAL PHRASEBOOKS OF THE THIRD QUARTER OF THE 19TH CENTURY

Detelina Ovcharova
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

This article addresses a currently popular and unexplored topic in Bulgarian linguistics related to the bilingual phrasebooks in the 19th century. The paper deals with bilingual phrasebooks from the third quarter of the 19th century. An attempt is made to analyze the typology of 7 bilingual phrasebooks using G. Levchenko's methodology. The typology is based on the following criteria: the layout of the languages; the organization of the corpus; the object of description; the general structure.

Keywords: phrasebook, bilingual phrasebooks, typology, description, general structure

През третата четвърт на XIX век в българското общество се извършват сериозни промени. В резултат на известно икономическо съживяване възниква буржоазията като отделна социална група, а развитието на просветата води до създаване на прослойката на българската интелигенция, която отначало е малобройна и с нисък социален престиж, но постепенно ролята ѝ в обществото нараства (Генчев/Genchev 1988: 10).

Знанията, получавани в килийните училища, се оказват недостатъчни, за да отговорят на потребностите на новото стопанско и обществено развитие. Създава се необходимост от светски знания. Този стремеж се обяснява с чисто практични потребности: търговците, занаятчиите, предприемачите е трябвало да знаят да четат, да пишат, да смятат, да имат познания по аритметика, география, стокознание; да знаят чужди езици и т.н., за да могат не само да произвеждат, но и да пласират в близки и далечни страни своите стоки.

През този период възникват и важни въпроси, свързани с уст-ройването на нормативната система на книжовния език. Утвърждаването на родния език в образованието и книгопечатането, разширяването на неговите функции във всички сфери на обществения, културния и стопанския живот, разширяването на социалната му база са едни от основните задачи на българската интелигенция (Иванова/Ivanova 2017: 194). При възникването на светското образование се появява нуждата и от изучаване на чужди езици. Българските възрожденски учители и книжовници осъзнават, че чуждият език лесно може да бъде усвоен не чрез научаване на отделни думи и изрази, а чрез диалози, затова се насочват към издаване на разговорници (преводни и авторски). Като се използва чуждият опит за създаване на подобни помагала, този жанр постепенно започва да се развива и дообогатява. Подобни книги стават не само наръчници за изучаване на даден чужд език, но предоставят и възможност на читателя да се запознае с културата на народа. Чрез разговорниците се представят различни ситуации и начини, по които да се осъществи общуване по разнообразни теми.

Началото на съставяне на разговорници се поставя през Възраждането. Съставителите на тези помагала използват различни композиционни структури, като се ръководят от целите и задачите, които си поставят. Теоретична опора при представянето на типологията и композицията на двуезичните разговорници от третата четвърт на XIX век е изследването на Г. А. Левченко¹, който открива много общи черти между речниците и разговорниците.

За целите на нашето проучване разгледахме седем разговорника от третата четвърт на XIX век, които са самостоятелни издания. Ще направим общо описание в хронологичен ред в периода 1851 – 1878 г. и ще определим типологията им² по методиката на Г. Левченко. Типологията се прави по следните критерии: 1) според разположението на езиците; 2) според организацията на корпуса; 3) според обекта на описание; 4) според общата структура.

¹ Вж. Левченко/Levchenko 2007.

² По въпроса за типологията на разговорниците през Българското възраждане вж. Иванова, Борисов/Ivanova, Borisov 2015: 57 – 70.

1. Краткий турско-български речник и разговорник от Пенчо Радов (1851 г.)

Първият разговорник, на който ще спрем вниманието си, е *Краткий турско-български речник и разговорник* от Пенчо Радов, който е отпечатан през 1851 г. в правителствената печатница в Белград. Книгата се състои от 98 страници. Според организацията на корпуса си разговорникът може да се определи като тематичен, а по отношение на обекта на описанието си е лингвистичен. От гледна точка на своята структура е двуезичен разговорник от пасивен тип (чужд език → роден език), съдържа изходен (на турски език) и преводен (на български език) текст. В пособието си П. Радов подбира най-типичните фрази на чуждия за него език и търси българските съответствия. Страниците на книгата са разделени на две колони: в първата е турският текст, а във втората е преводът на български език. Помагалото започва с предговор, в който авторът обяснява причините, поради които е решил да го състави. Той е предприел това начинание, защото според него турският език е нужен на „всеки жител на империята отоманска“. По тази причина П. Радов е събрал определен брой турски думи и най-използваните изрази за битово общуване, които е превел с българските им еквиваленти.

Пособието на П. Радов е много добре структурирано. В книгата липсва съдържание, но ясно се разграничават следните пет части: *Предговор*, *Речник* (от 5. до 44. стр.), *Разговорник*, *Забавни приказки* и *Разпис на родолюбивите спомоществователи*. Интерес представлява втората част – *Речник*.

Речникът започва по традиционния начин – с представяне в азбучна последователност на думите. След това обаче са включени няколко допълнителни подчасти, озаглавени: *Краткий землеописателен речник* (стр. 38 – 39); *Образуване на някои глаголи* (стр. 39 – 40); *Дните на седмицата* (стр. 40 – 41); *Имената на месеците* (стр. 41); *Бройни числителни от едно до един милион* (стр. 41 – 42); *Частите на човешкото тяло* (стр. 42 – 44); *Разговор за времето* (стр. 44). По този начин постепенно, от думи към словосъчетания, авторът усложнява конструкциите и преминава към цели изречения, за да улесни използващите разговорника, който започва от стр. 45.

Разговорникът е двусъставен, съдържа изходен (на турски) и преводен (на български) текст. Изхождайки от класификацията на Г. Левченко, можем да определим книгата на Радов като учебен разговорник, защото в нея са включени както теми от ежедневието, така и теми, свързани с граматиката (напр. образуване на някои глаголи).

2. Карманная книга для русскихъ воиновъ, находящихся въ походахъ противъ турокъ по болгарскимъ землямъ от Сава Филаретов (1854 г.)

Вторият наръчник, който ще разгледаме, е издаден „въ типографіи Императорской Академіи Наукъ“³ през 1854 г. с разрешението на Министерството на народното просвещение. Помагалото на С. Филаретов е двуезичен разговорник от пасивен тип, съдържа изходен (на руски език) и преводен (на български език) текст. Страниците на разговорника са разделени на две колони: в първата е руският текст, а във втората – преводът на български език. Интерес представлява подходът, който авторът е избрал за структурирането на своя наръчник. Филаретов е предпочел да раздели изразите по роли. Той е отбелязал с буква **Р** въпросите, които се задават от руските войници, а възможните отговори, които биха получили от българското население, с **Б**. Този начин на изграждане на разговорната част на книгата не се среща в останалите разгледани разговорници от този период, което прави пособието особено ценно с оглед обогатяването на структурно-композиционното разнообразие на този вид помагала. Важно е да се подчертае, че същата композиционна структура откриваме в първоизточника⁴, което обяснява избора на С. Филаретов. Съгласно класификацията на Левченко⁵ можем да причислим този разговорник към специалните и по-конкретно към военните, които са свързани с живота на вой-

³ Запазен е оригиналният правопис.

⁴ Сенковский, О. И. „Карманная книга для русских воинов в турецких походах“, 1854. Печатницата на Императорската академия на науките в Санкт Петербург издава общо три военни разговорника, като в тази група се включва и „Карманная книга для русских воинов в походах по турецко-греческим землям“.

⁵ Вж. Левченко/Levchenko 2007.

ниците по време на военен поход. Целта на тези пособия е да подпомагат комуникацията с местните жители.

За отбелязване е, че на заглавната страница липсва името на автора. То е посочено в края на предисловието. Друга отличителна черта е, че само този разговорник има съдържание, отпечатано на стр. 5 и 6. Книгата е в джобен формат, за да бъде удобна за носене от войниците по всяко време и при необходимост да я използват. Подвързана е с твърди корици и обхваща 164 страници. Съдържанието е разпределено в предговор и три дяла: 1. Предговор: *Замечания к Русско-Болгарским разговорам* (стр. 1 – 2); 2. *Разговори Русско-Болгарские* (стр. 3 – 52); 3. *Словарь Русско-Болгарский* (стр. 61 – 118); 4. *Основныя правила Новоболгарскаго языка* (стр. 119 – 164).

Самата подредба на частите ясно показва прагматичната насоченост на книгата: тя е трябвало да подпомага руските войници при изпълнението на задачите им. Разговорникът започва с предговор, който всъщност е кратко упътване за българската фонетична система и буквеното означаване на звуковете, които са чужди за руснаците. В тези бележки са обяснени знаците, които са използвани, за да се отрази произношението на трудни за руснаците звукове. Разговорникът е структуриран с оглед на целта. От 3. до 61. страница са диалозите, които са обособени в следните тематични области: *В разъезде, рекогносцировке и фуражировке; Еще распросы о неприятеле; На квартире; Разговор русскаго воина с болгарским священником*. В две колони са дадени примерни въпроси и отговори на руски и на български. Авторът се е опитал да обхване както възможните въпроси, свързани с всекидневието на местното население, така и теми, свързани с непосредствените задачи на войниците, засягащи разузнаването, снабдяването с храна и фураж, разквартируването, богослужението и т.н. Прави впечатление, че в диалозите са употребени сравнително малко турски думи (Вълчев/Valchev 2007: 422). Повечето от тях са дадени в скоби след българската дума, което показва стремежа на автора да активизира българската дума, а турската е дадена като пояснение.

Във втората част е поместен речник, който съдържа най-необходимите думи за битово общуване. Важно е да се подчертае, че тук става дума за речник с ясни задачи и предназначение,

който е добре описан от В. Кювлиева-Мишайкова⁶, затова няма да се спираме специално на него.

Третата част – *Основни правила на новобългарския език* – можем да определим като кратка граматика. В нея се различават следните части: *За буквите, За надежите, За членуването, За съществителните имена, За прилагателните имена, За числителните имена, За местоименията, За глаголите, За наречията, За съюзите, За предлозите, За междуметията.*

Въпреки че помагалото е предназначено да подпомага руските воители при комуникацията им с местното население, в третата си част то напомня на граматика, която дава основни знания за българския език.

3. Францушко-български разговорник

от Иван Найденов (1859 г.)

Разговорникът е тематичен според организацията на корпуса си и лингвистичен по отношение на обекта на описанието си. По отношение на структурата е двуезичен разговорник от пасивен тип, съдържа изходен (на френски език) и преводен (на български език) текст.

Вероятно работата му като учител по френски език в Казанлък (1855 – 1858)⁷ е причина през 1859 г. И. Найденов да издаде своето помагало. В пособието си авторът е подбрал най-типичните и най-често използваните фрази на чуждия за него език и е потърсил българските аналози. Можем да предположим, че целта на този наръчник е била съставителят да го използва в своята работа като учител по френски език в Цариград (1859 – 1860, 1868 – 1870)⁸.

Разговорникът започва с предговор, в който авторът излага педагогическите си схващания как е по-лесно да се придобият знания и умения за водене на диалог на чужд език. Наблюденията на книжовника показват, че младите хора искат за кратко време да изучат чужд език, като използват речници, но този подход не дава добри

⁶ Вж. Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaykova 1997: 101.

⁷ Вж. Веселинов/Veselinov 2003: 560.

⁸ Вж. Веселинов/Veselinov 2003: 560.

резултати. Поради това Найденов решава да преведе разговорите от френски на български език. Авторът споделя, че диалозите са много „поучителни заради начина, по който са наредени“, и споделя, че за улеснение на „нашите младежи“ се е опитал да преведе възможно най-точно френските фрази на български език и е „притурил“ френската азбука. Целта на Найденов е да създаде наръчник, който да даде основни знания за френския език, да бъде написан достъпно и да достигне до повече млади хора.

Текстът е разположен в две колони – в първата са изразите на френски, а във втората – преводът на български език. В книгата се разграничават две части: *Разговори* и *Азбуката и кратки правила за произношението*. В първата част са включени 37 диалога, които са озаглавени: *Говоря; Благодаря ви; Съветувам са, съмневам са, уверявам са, отричам са; Разговори домашни; За времето; В училище* и т.н.

Представеното помагало можем да определим като учебен разговорник, тъй като в него авторът е използвал не само диалози, но е представил чуждата азбука, както и правилата за нейното произнасяне.

4. Разговори француско-български и Правила за произношението на француските букви от Анастас Поппетров Гранитски (1859 г.)

Френско-българският разговорник на Анастас Гранитски е отпечатан през 1859 г. в книгопечатницата на Йосиф Романов и съдружници в Букурещ. Разговорникът може да се определи като тематичен според организацията на корпуса си, а по отношение на обекта на описанието си е лингвистичен. По структурата си е двуезичен разговорник от пасивен тип. Съставителят използва като изходен френския език, който не му е роден. Тук е мястото да споменем, че той също е работил като учител по френски език и вероятно докато учителства в Свищов (1848 – 1855)⁹, усеща нуждата от учебници и помагала по френски език. Това е една от причините, които го подтикват да издаде своя наръчник. Съгласно класификацията на Г. А. Левченко разговорникът е трисъставен, защото

⁹ Вж. Веселинов/Veselinov 2003: 558.

страниците са разделени на три колони: в първата е френският текст, във втората е дадено произношението (транскрипцията) с български букви, а в третата е преводът на български език.

Книгата започва с френската азбука. Книжовникът първо представя книгопечатната (изписана с печатни букви) азбука, а след това „краснописателната“ (ръкописната). Под всяка буква авторът е отбелязал как тя трябва да се чете. След като представя азбуката, Гранитски прави кратко описание на фонетичната система на френския език, посочено е делението на гласните и съгласните звукове, видовете гласни. По-нататък авторът описва подробно произнасянето на гласните и съгласните, като винаги дава примери с подобно произношение в българския език. Отделено е място и за отклоненията от описаните преди това правила. От стр. 14 до 20 са представени думите изключения.

В разговорника могат да се разграничат следните раздели: *Французска азбука книгопечатна, Французска азбука краснописателна, Произношение гласни прости, Произношение на съгласните букви, Приятелски фрази, Приятелски разговори, Разговори на мъртвите.*

Същинският разговорник (пета и шеста част на наръчника) е структуриран ясно и с оглед на целта. В рамките на 39 страници са оформени два раздела: *Приятелски фрази* и *Приятелски разговори*. Петата част – *Приятелски фрази* – съдържа 6 разговора, които са номерирани и озаглавени според тематиката: *За да поиска нешто; За да благодари и да направи комплимент или приятелство; За да ся съветува; За да говори, да направи да чуе и прочая; Познайнство, заборавяние, наумявание и За возраста, за живота, за смъртта* и пр. Шестата част – *Приятелски разговори* – съдържа 11 разговора. Диалозите са озаглавени и номерирани: *Разговоръ I За да посети и да ся извести за здравето, Разговоръ II Когато види пак някой приятеля си след отсъствие, Разговоръ III Върху модите, Разговоръ IV Върху Французския язык, Разговоръ V Урокът* и т.н. Прави впечатление, че в шеста част езиковите конструкции стават по-разширени: *Кажете ми, Господине, моля ви имената на някои добри или недобри Българи* (стр. 34). Тук дидактическите цели на автора са насочени към създаването на навици за водене на разговор, поради което Гранитски въвежда диалози:

- Как са поминувате?
- Най-добре.
- И Вие?
- Не са поминувам най-добре (стр. 28).

В седма част – *Разговори на мъртвите от* (Французскій-ътъ списатель¹⁰) *Фенелона*, Гранитски е превел част от произведението на френския писател Франсоа Фенелон, който в „Разговори на мъртвите“ описва въображаеми разговори между Антоний Пий (138 – 161 г.) и Марк Аврелий (161 – 180 г.) – римски императори от династията на Антонините, управлявали територията на днешна Франция един след друг.

Гранитски е създал великолепен учебен разговорник, който може да служи както за образователни цели, така и за самообучение. Вероятно това помагало е използвал при работата си като учител по френски език в Шумен (1859 – 1863), в Ловеч (1863) и в Търново (1863 – 1873)¹¹ и самият автор.

5. Гръцко-българският разговорник от Драган Василев Манчов (1862 г.)

Можем да определим *Гръцко-българския разговорник* на Д. Манчов като тематичен според организацията на корпуса и лингвистичен по отношение на обекта на описанието си. Тъй като изходният текст е на гръцки език (който не е роден на автора), двуезичният разговорник е от пасивен тип. Подбраните от съставителя фрази на чуждия език са преведени с българските съответствия. Разговорникът е двусъставен, страниците са разделени на две колони: в първата е гръцкият текст, а във втората е преводът на български език.

Книгата се състои от три части. Част първа е озаглавена *Предварителни познания*, като в рамките на пет страници се обяснява изписването на малките и главните букви, както и правилата за произнасяне на буквите. За несъществуващите в българския съгласни [γ], [δ] и [θ] се посочва, че те не се произнасят като българските г, д и т и че е най-добре да се научат от „жив глас“, т.е. от носител на езика (цит. по Вунчев/Vunchev 2011: 190).

¹⁰ Запазен е правописът на оригинала.

¹¹ Вж. Веселинов/Veselinov 2003: 558.

Част втора – *Речи* – съдържа отделни думи, които не са подредени по азбучен ред. Започва с лексеми, свързани с религията (*Бог, Света Троица, ангел* и т.н.), продължава с дните от седмицата, храни (*хляб, сирене, мляко* и т.н.), частите на човешкото тяло, наименования на хората според роднинските им връзки, професии (*домостроител, бръснар, перачка, хлебар, житар* и т.н.), птици и животни, предмети от дома (*огледало, трапеза, стол* и т.н.), цветове, континенти и някои страни и градове от Европа (*Европа, Азия, Африка; Гърция, Италия; Цариградъ, Едрене, Пловдивъ, Атина, Москва* и др.).

Част трета – *Разговори къщни и лесни* – включва 20 диалога, които са номерирани и озаглавени според тематиката: *Посещение, Урокът, За да подреже перо и да пише, Преди обяда, За времето, За да отиде някой на църква* и др.

От темите, включени в наръчника, се вижда, че разговорникът е от по-общ характер и е предназначен по-скоро за туристически, отколкото за учебни цели.

6. Методически разговори български и ромънски или Ръководство за изучаване с лекост на двата езика от Иван Мънзов (1864 г.)

Методически разговори на български и румънски на Мънзов са отпечатани през 1864 г. в Браила, в Румънско-българската книгопечатница на Хр. Д. Ваклинов. Пособието на Мънзов можем да определим като тематичен разговорник, защото диалозите в него са озаглавени и са свързани с различни области от бита на човека. По отношение на обекта на описанието разговорникът е лингвистичен, а по структурата си е двуезичен разговорник от активен тип (роден език → чужд език), съдържа изходен (на български език) и преводен (на румънски език) текст.

Мънзов е подбрал типични български изрази, които най-често се използват при общуването, и се е опитал да даде техните еквиваленти на румънски език. Страниците на разговорника са разделени на две колони: в първата е българският текст, а във втората авторът е дал румънското съответствие.

Преди първата част е посочено произношението на гласните и съгласните в румънския език. След това са дадени румънски ду-

ми, за чието представяне книжовникът е разделил страницата на три колони: в първата е написана румънската дума, във втората думата е транскрибирана с кирилски букви, а в третата колона е посочен преводът ѝ на български. След това са отпечатани българската азбука и някои български думи. И тук авторът на разговорника е разделил страниците на три колони: в първата е българската дума, във втората – нейното произношение, отбелязано с латински букви, а в третата е румънската дума.

В разговорника се разграничават четири части: I. Част първа – *Елементарни фрази*; II. Част втора – *Лесни разговори*; III. Част трета – *Фамилиарни разговори*; IV. Част четвърта – *Примери за писма*.

В първата част – *Елементарни фрази* – се разграничават 20 раздела, които не са номерирани, но са озаглавени тематично: *Срещане*; *За да си отиде*; *За да предложи*; *Неблагодарение и оскърбление*; *За да яде и пие*; *За да пита и да отговаря* и др. Диалозите на Ив. Мънзов са групирани в две части, всяка от които е озаглавена (Част втора – *Лесни разговори* и Част трета – *Фамилиарни разговори*). И в двете части могат да се обособят отделни области със сходна тематика.

В този разговорник съставителят е включил още един раздел – *Примери за писма*. Тази част представлява двуезичен (на български и румънски) курс по кореспонденция, съдържащ примери за съставяне на писма, поздравления по различни поводи (Нова година, имен ден) и отговори на писма и поздравления. Този кратък справочник вероятно е бил много полезен за читателя, защото, без да има обширни знания по румънски, чрез него той е можел да състави необходимия му текст.

Помагалото притежава всички характеристики на учебния разговорник. Важно е да отбележим, че единствено този наръчник би могъл да се ползва с лекота както от българи, така и от румънци. Съставителят е подхождал прагматично при създаването на разговорника, като румънската лексика е преведена на български и е транскрибирана на български (*sórele* – соареле – слънцето), а българската е транскрибирана на румънски (слънцето – *slânțeto* – *sórele*).

7. Руско-български разговори

от Анастас П. Гранитски (1878 г.)

През 1878 г. А. Гранитски издава втория си двуезичен разговорник – „Руско-български разговори“. Това помагало също е тематичен разговорник от пасивен тип, съдържа изходен (на руски език) и преводен (на български език) текст. Според класификацията на Левченко можем да определим разговорника като туристически, защото той е с по-общ характер и е предназначен да се използва предимно като наръчник за справяне в битови ситуации. Насочен е към по-широк кръг читатели, които преминават за пръв път в друг социокултурен контекст.

Разговорникът на Гранитски е много добре структуриран, повлиян от практиката по онова време. Пособието няма съдържание, включва 117 разговора, които не са озаглавени, а са номерирани така: Разговор 1, Разговор 2, Разговор 3 и т.н. По-малко от половината разговори (51) имат подзаглавия, като някои от подзаглавията са с по-разширен характер (*Как може някой да са разговаря с приятелите си, когато ги гощава*) от други, които са съвсем кратки (*За времето*). Диалозите са подредени по трудност – започва се с най-лесния и най-необходимия разговор – поздравяване. Във всеки следващ диалог езиковите конструкции се усложняват, като се прибавят допълнителни възможни въпроси и отговори. Съставителят се придържа към дословен превод, а само при отделни изрази си позволява свободен превод по смисъл. Прави впечатление, че някои фрази при превода са с усложнена езикова конструкция. След разговори с подзаглавие се появяват неозаглавени диалози, защото са на същата тематика. Разговорът със заглавие дава най-обща представа за темата, като следващите разговори продължават темата с по-изчерпателни изрази, а езиковите конструкции се усложняват. Заглавията на диалозите не са конкретни, а описателни.

Въз основа на представената типология на двуезичните разговорници от третата четвърт на XIX век можем да направим следните изводи:

1. Повечето разговорници са от пасивен тип (чужд език → роден език). Авторите са подбрали най-типичните и най-често използвани изрази от чуждия език и са посочили преводния им еквивалент на български.

2. Разговорниците, които не са на близкородствени езици, са трисъставни (с включена транскрипция освен думите на двата езика). Този начин на структуриране на наръчника помага на читателя да усвои правилното произношение на чуждия език.
3. При трисъставните разговорници транскрипцията е отбелязана с кирилски букви, вероятно с цел помагалата да се употребяват за начално оgramотяване на използваните ги, които все още не са усвоили чуждата азбука.
4. От представените седем разговорника само два имат предговор.
5. Диалозите във всички разговорници са групирани в раздели в зависимост от тематиката. Заглавията на отделните рубрики/раздели в представените наръчници са описателни.

Източници

- Гранитски/Granitski 1859:** Гранитски, А. П. *Разговори французско-български и правила за произношението на французските букви*. Букурещ: Книгопечатница на Йосифа Романов и Съдр., 1859. [Granitski, A. P. *Razgovori frantsuzsko-balgarski i pravila za proiznoshenieto na frantsuzskite bukvi*. Bukuresht: Knigopchatnitsa na Yosifa Romanov i Sadr., 1859.]
- Гранитски/Granitski 1878:** Гранитски, А. *Руско-български разговори*. Търново: Печатницата на Л. Каравелов, 1878. [Granitski, A. *Rusko-balgarski razgovori*. Tarnovo: Pechatnitsata na L. Karavelov, 1878.]
- Манчев/Manchev 1862:** Манчев, Д. В. *Гръцко-български разговорник*. Земун: Бръзотисна книгопеч. И. К. Сопронова, 1862. [Manchev, D. V. *Gratsko-balgarskiy razgovornik*. Zemun: Brazotisna knigopetch. I. K. Sopronova, 1862.]
- Мънзов/Manzov 1864:** Мънзов, И. *Методически разговори български и ромънски или Ръководство за изучаване с лекост на двата езика*. Браила: Българската книгопечатница на Хр. Д. Ваклидова, 1864. [Manzov, I. *Metodicheski razgovori balgarski i romanski ili Rakovodstvo za izuchavane s legkost na dvata yazika*. Braila: Balgarskata knigopchatnitsa na Hr. D. Vaklidova, 1864.]
- Найденов/Naydenov 1859:** Найденов, И. *Францушко-български разговори Съ приложение – Азбуква-та Францушка, и кратки правила за четение-то и произношение-то ѝ издава И. Найденовъ съ иждивение-то на Кехаевъ*. Цариград – Галата: Книгопечатницата на Д. Цанкова, 1859. [Naydenov, I. *Frantsushko-balgarski razgovori S prilozhenie – Azbukva-ta Frantsushka, i kratky pravila za chetenie-to i proiznoshenie-to i izdava I. Naydenov s izhdivenie-to na Kehaeva*. Tsarigrad – Galata: Knigopchatnitsata na D. Tsankova, 1859.]

- Радов/Radov 1851:** Радов, П. *Краткий турско-българский речник и разговорник*. Белград: Правителствена книгопечатна, 1851. [Radov, P. *Kratkiy tursko-balgarskiy rechnik i razgovornik*. Belgrad: Pravitelstvena knigopечатna, 1851.]
- Филаретов/Filaretov 1854:** Филаретов, С. (1854). *Карманная книга для русскихъ войновъ, находящихся въ походахъ противъ турокъ по болгарскимъ землямъ*. Санктпетербургъ: В типографии Императорской академии наук, 1854. [Filaretov, S. (1854). *Karmanaya kniga dlya russkih voynov, nahodyashchisya v pohodah protiv turok po bolgarskim zemlyam*. Sanktpeterburg: V tipografii Imperatorskoy Akademii Nauk, 1854.]

БИБЛИОГРАФИЯ

- Веселинов/Veselinov 2003:** Веселинов, Д. *История на обучението по френски език в България през Възраждането*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2003. [Veselinov, D. *Istoriya na obucheniето po frenski ezik v Bulgaria през Vazrazhdaneto*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2003.]
- Вунчев/Vunchev 2011:** Вунчев, Б. Граматики, речници и други помагала за изучаване на гръцки език в България до Освобождението. // *Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, Факултет по класически и нови филологии*, 2011, т. 104, 153 – 240. [Vunchev, B. Gramatiki, rechnitsi i drugi pomagala za izuchavane na gratski ezik v Bulgaria do Osvobozhdenieto. *Godishnik na SU “Sv. Kliment Ohridski”, Fakultet po klasicheski i novi filologii*, 2011, t. 104, 153 – 240.]
- Вълчев/Valchev 2007:** Вълчев, Б. *Възрожденските граматки на българския език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2007. [Valchev, B. *Vazrozhdenskite gramatiki na balgarskiya ezik*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2007.]
- Генчев/Genchev 1988:** Генчев, Н. *Българско възраждане*. София: Изд. на ОФ, 1988. [Genchev, N. *Balgarsko vazrazhdane*. Sofia: Izd. na OF, 1988.]
- Иванова, Борисов/Ivanova, Borisov 2015:** Иванова, Д., Б. Борисов. Ян Вагнер и популяризирането на българския език в Чехия (края на XIX – началото на XX век). // *Език и литература*, 2015, № 1 – 2, 57 – 70. [Ivanova, D., B. Borisov. Yan Vagner i populyariziraneto na balgarskiya ezik v Chehia (kraya na XIX – nachaloto na XX vek). // *Ezik i literatura*, 2015, № 1 – 2, 57 – 70.]
- Иванова/Ivanova 2017:** Иванова, Д. *История на новобългарския книжовен език*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2017. [Ivanova, D. *Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 2017.]
- Кювлиева-Мишайкова/Kyuvlieva-Mishaykova 1997:** Кювлиева-Мишайкова, В. *Българското речниково дело през Възраждането*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1997. [Kyuvlieva-Mishaykova, V. *Balgarskoto rechnikovo delo през Vazrazhdaneto*. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, 1997.]
- Левченко/Levchenko 2007:** Левченко, Г. А. *Словарь-разговорник в России: типологический и социолингвистический аспекты*. Москва, 2007. // <dslib.net/sravnit-jazykoved/slovar-razgovornik-v-rossii-tipologicheskij-i-sociolingvisticheskij-aspekty.html>, 25 ноември 2019 г. [Levchenko, G. A. *Slovar'-razgovornik v Rossii: tipologicheskij i sotsiolingvisticheskij aspekty*. Moskva, 2007. // <dslib.net/sravnit-jazykoved/slovar-razgovornik-v-rossii-tipologi-cheskij-i-sociolingvisticheskij-aspekty.html>, 25 November 2019 г.]